ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Byzantina Symmeikta

Vol 6 (1985)

SYMMEIKTA 6

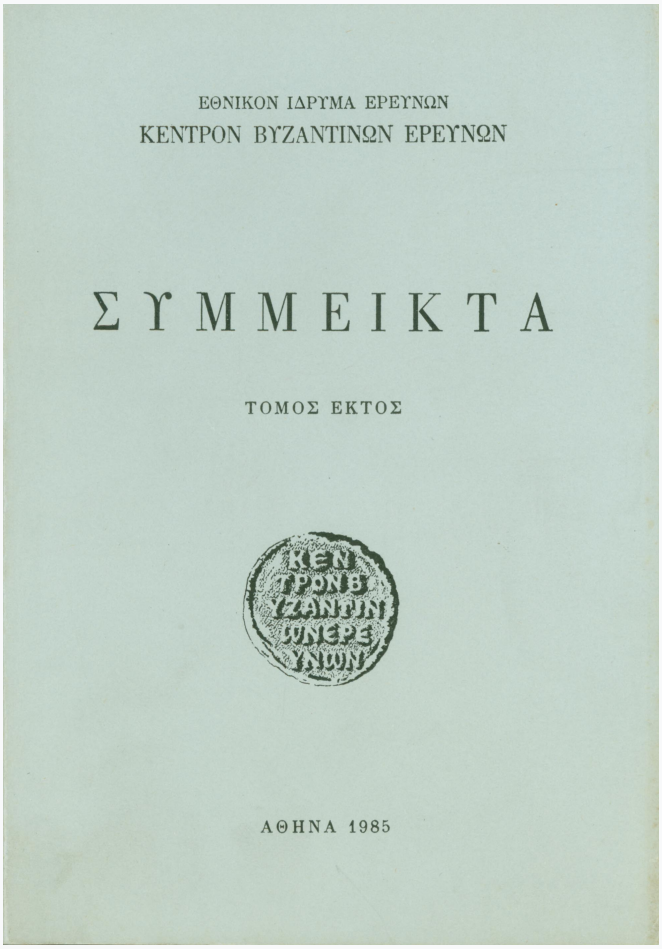

Δοῦλοι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου

Χριστίνα Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

doi: 10.12681/byzsym.695

Copyright © 2014, Χριστίνα Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΑΓΓΕΛΙΔΗ Χ. Γ. (1985). Δοῦλοι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου. *Byzantina Symmeikta*, *6*, 33–51. https://doi.org/10.12681/byzsym.695

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 10/09/2026 09:44:17

ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΤΟΝ 10ο ΑΙ.
Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*

Θεσμὸς ποὺ στὰ κυριότερα σημεῖα του ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση[1], ἡ δουλεία, διατηρήθηκε τυπικὰ τουλάχιστον σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας[2]. Ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ θεσμοῦ εἶναι, βέβαια, ἀντίθετη μὲ τὴ γενικὴ ἀρχὴ τῆς «φυσικῷ δικαίῳ» ἰσότητας τῶν ἀνθρώπων[3].

*Χρησιμοποιοῦνται ἐπιπλέον οἱ ἀκόλουθες βραχυγραφίες :

Bas	= α. Βασιλικά, Βιβλία I - LIX, ἔκδ. H. J. Scheltema - N. Van der Wal, τόμ. AI - AVII, Groningen - 's Gravenhage 1955 - 1974.
	= β. Βασιλικά, Βιβλία 49 - 60, ἔκδ. I. Ζέπου, τόμ. 5, Ἀθήνα 1912.
CJ	= Corpus Iuris Givilis, II. Codex Iustinianus, ἔκδ. P. Krueger[14], Δουβλίνο - Ζυρίχη 1967.
Ἐκλογὴ	= *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V*, ἔκδ. L. Burgmann (=Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte 10), Φραγκφούρτη 1983.
Ἐπαναγωγὴ	= JGR, τόμ. 2, σελ. 236 - 368.
Ἐπαναγωγὴ aucta	= JGR, τόμ. 6, σελ. 57 - 216.
Πρόχειρος	= JGR, τόμ. 2, σελ. 114 - 228.
Πρόχειρον auctum	= JGR, τόμ. 7, σελ. 5 - 361.
Ράλλης - Ποτλῆς	= Γ. Α. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμοι Α' - ΣΤ', Ἀθήνα 1852 - 1859.
Σύνοψις minor	= JGR, τόμ. 6, σελ. 327 - 547.

1. Ἄννας Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*, Ἀθήνα 1950, σελ. 8.— Π. Α. Γιαννόπουλου, *La Société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, σελ, 265 καὶ σελ. 265 ὑποσ. 2.— Ch. Verlinden, *L'Esclavage dans l'Europe Médiévale. II. Italie - Colonies italiennes du Levant - Levant latin - Empire byzantin*, Γάνδη 1977, σελ. 978.

2. Ἔτσι ὁ Ἀρμενόπουλος (Ἑξάβιβλος, ἔκδ. Heimbach, Λιψία, σελ. 188 κέξ.) ἐπαναλαμβάνει αὐτούσιο τὸ 34ο κεφάλαιο τοῦ Πρόχειρου «Περὶ Ἐλευθεριῶν», ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ «ἐστερημένα ἐλευθερίας» πρόσωπα. Ὡστόσο, ἡ τελευταία Νεαρὰ ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τοὺς δούλους, ὁρίζοντας τὴν ἐξαγορὰ ὅλων τῶν δούλων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐκδίδεται περὶ τὸ 1167 ἀπὸ τὸ Μανουὴλ Κομνηνὸ (Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1476, πρβλ. καὶ Helga Köpstein, *Zur Novelle des Alexios Komnenos zum Sklavenstatus (1095)*, Actes du XVe Congrès International d'Etudes Byzantines IV, Ἀθήνα 1980, σελ. 166).

3. *πρὸς δὲ τὸν φυσικὸν (νόμον) πάντες οἱ ἄνθρωποι ἴσοι εἰσίν*: D I, 17.32 = Bas II, 3.33. *Ἡ γὰρ φύσις πάντας ἐλευθέρους προήγαγεν*: Bas II. 1, 4 =Πρόχειρος ΛΔ', 2 = Ἐπα-

Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση, ὡστόσο, μεταξὺ θεωρητικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ κρατικῆς πρακτικῆς, καὶ ἡ ὁποία δὲν ἀμφισβητήθηκε εὐθέως ποτὲ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία[1], ἐδραιώνεται μέσα ἀπὸ τὰ νομικὰ κείμενα, ποὺ ἀποδέχονται τὸν τριμερῆ χωρισμὸ τῆς κοινωνίας σὲ ἐλεύθερους, ἀπελεύθερους καὶ δούλους[2]. Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀρχὴ εἰσάγεται στὸ βυζαντινὸ δίκαιο ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ[3] καὶ ἐπαναλαμβάνεται μὲ αὐτούσια σχεδὸν διατύπωση στὰ Βασιλικά[4]. Ἡ ἴδια ἀρχὴ περιλαμβάνεται καὶ στὶς μεταγενέστερες ἐπιτομὲς τῶν νομικῶν συλλογῶν[5]. Συνέπειά της ἡ κλιμάκωση τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων ποὺ ρυθμίζουν τὸ μέτρο συμμετοχῆς στὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δραστηριότητες. Σ' αὐτὴ τὴν κλίμακα οἱ δοῦλοι κατέχουν τὴν τελευταία βαθμίδα καὶ ὑπόκεινται σὲ καθεστὼς πλήρους δικαιοπρακτικῆς ἀνικανότητας. Ἔτσι ὁ δοῦλος, σημειώνει ὁ νομοθέτης, ἂν καὶ «φύσει» ζεῖ, βρίσκεται σύμφωνα μὲ τὸ νόμο σὲ κατάσταση ὅμοια μὲ τὸ θάνατο[6].

ναγωγὴ ΑΖ. 3 = Πρόχειρον auctum ΑΔ. 3 = Ἐπαναγωγὴ aucta ΑΗ. 2 — Σύνοψις minor Δ. 17.

1. Ἡ προσπάθεια τῆς Ἐκκλησίας ἐξαντλεῖται στὴν καλυτέρευση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν δούλων. βλ. Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 271, πρβλ. καὶ A. Piganiol, *L'Empire chrétien*[2], Παρίσι 1972, σελ. 449. Ἀλλὰ καὶ τὰ παραδείγματα ἀπὸ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ποὺ παραθέτει ἡ Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ (*Recherches*, σελ. 13 - 18), δείχνουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία στηρίζει τὴν ἰσχύουσα τάξη πραγμάτων. Τὰ θεωρητικά, στωικῆς κυρίως προέλευσης, ἐπιχειρήματα τῶν Πατέρων ἀποσκοποῦν στὴν ἀφομοίωση τῶν κατηγοριῶν ἐλεύθερος - δοῦλος μέσα στὸ κοινωνικὸ σχῆμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ διάθεση συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στὴν καταρχὴν ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀναγκαιότητα διατυπώνεται μὲ ἐνάργεια στὸ παρακάτω χωρίο τοῦ Ἐπιφάνιου Σαλαμίνας (Ἀγκυρωτός, PG 43, 121): *Καὶ ἡ συνήθεια τοὺς δούλους σώματα εἴωθε καλεῖν. Δεσπότης, φησίν, ἑκατὸν σωμάτων ἀλλὰ καὶ ψυχὰς ἐχόντων· ἐπειδὴ δὲ ἡ δεσποτεία τῶν ἀνθρώπων σωμάτων κυριεύει, ἀλλ' οὐ ψυχῆς διὰ τοῦτο τοὺς δούλους εὐλόγως σώματα ἐκάλεσαν σὺν ψυχῇ, ἵνα δείξῃ τὴν χρῆσιν τῶν σωμάτων.*

2. *Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἢ δοῦλοί εἰσιν ἢ ἐλεύθεροι*: Bas XLVI, 1.1. *Τῶν δούλων μία ἐστὶν ἡ αἵρεσις. . . οἱ δὲ ἐλεύθεροι ἢ εὐγενεῖς εἰσιν ἢ ἀπελεύθεροι*: Bas XLVI, I.3. Ἡ τυπικὴ ἰσότητα ἐλεύθερων καὶ ἀπελεύθερων αἴρεται σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις. Ἔτσι, π.χ. οἱ ἀπελεύθεροι, ἐξομοιούμενοι στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ τοὺς δούλους, δὲν μποροῦν νὰ μαρτυρήσουν ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ πρώην κυρίου τους (Ἐκλογὴ 14, 2.2), οὔτε νὰ κληροδοτήσουν σὲ πλαγίου βαθμοῦ συγγενεῖς, ἐφόσον δὲν τοὺς ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνιοῦσα συγγένεια (Πρόχειρος 23, 1.4).

3. D 1, 5.3 καὶ I, 5.5.

4. Βασιλικά, ὅ.π. Στὴν Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων ἡ διάκριση δὲν διατυπώνεται εὐθέως, ἀλλὰ ὑπονοεῖται μὲ σαφήνεια, π.χ. Ἐκλογὴ 8, 1.1, 8. 4.2 καὶ 17.42.

5. Πρόχειρος 34. 1 καὶ 34.4 =Ἐπαναγωγὴ 37.1 καὶ 37.4 =Πρόχειρον auctum 34.1 καὶ 34.5 =Ἐπαναγωγὴ aucta 38.1 καὶ 38.5 =Σύνοψις minor E. I.

6. *Ἡ δουλεία σχεδὸν ἔοικε τῷ θανάτῳ* : Bas II. 3, 209 καὶ Ἀρμενόπουλος, Ἐξάβιβλος 1. 14.6. Πρβλ. τὸ ἀντίστοιχο σχόλιο τῶν Βασιλικῶν. *Ἐπὶ τοῦ δούλου καὶ τοῦ αἰχμαλώτου αὐτῷ τῷ νόμῳ τεθνᾶναι δοκεῖ, φύσει δὲ ζῆν.*

Ὅμως, παρὰ τὸ ἀπόλυτο αὐτὸ ἀξίωμα, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ νόμος ἐπιτρέπει στοὺς δούλους νὰ ἀσκοῦν ἕναν ἀριθμὸ δικαιωμάτων, ὅπως νὰ διαχειρίζονται τὴν περιουσία τοῦ κυρίου τους[1], νὰ ἐργάζονται[2] ἢ, σὲ μεταγενέστερη ἐποχή, νὰ ἐγγράφονται στὰ συστήματα[3].

Βασικὴ πηγὴ γιὰ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ παρουσιάζονται στὴν ὑπόσταση τῶν δούλων ἀποτελοῦν τὰ νομικὰ κείμενα. τὰ ὁποῖα καθορίζουν, συχνὰ μὲ πολλὲς λεπτομέρειες, τοὺς ὅρους ἀπόκτησης καὶ ἐκμετάλλευσης τῶν προσώπων ποὺ εἴτε γεννῶνται δοῦλοι εἴτε ὑποπίπτουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ὡς αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ κάτω ἀπὸ ἄλλες εἰδικὲς συνθῆκες[4]. Μέσα ἀπὸ τὶς πηγὲς αὐτὲς μποροῦμε, λοιπόν, νὰ παρακολουθήσουμε τὶς μεταλλαγὲς στὶς διαθέσεις τῆς πολιτείας ἀπέναντι στοὺς δούλους ἢ, ἀκόμα, τὰ ὅρια τῶν δικαιωμάτων τῶν κυρίων-δεσποτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἴδιων τῶν δούλων. Ὡστόσο, ἡ προοπτικὴ τῶν μεγάλων κυρίως νομικῶν συλλογῶν εἶναι μονοδιάστατη, ἐφόσον τὰ προβλήματα τίθενται στὴ γενικότητά τους· ἀλλὰ καὶ ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῶν διατάξεων δὲν εἶναι πάντα ἐξακριβώσιμος[5], οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ κατανοηθεῖ μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτὰ κείμενα ἡ ἐμβέλειά τους. Ἔτσι, τὴν περιγραφὴ τῆς ἑκάστοτε κοινωνικῆς πραγματικότητας, τὶς διεργασίες στὸ ἐπίπεδο τῶν διαφοροποιήσεων στὶς συμπεριφορὲς καὶ τὶς νοοτροπίες ὀφείλουμε νὰ ἀναζητήσουμε σὲ ἄλλα εἴδη πηγῶν καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ ἁγιολογικές[6].

1. Πρόκειται γιὰ τοὺς actores, procuratores, conductores τῆς πρώιμης ἐποχῆς, βλ. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284 - 602*, τόμ. Β', Ὀξφόρδη 1964, σελ. 790 - 791.

2. Βλ. παραδείγματα στὸ βιβλίο τῆς Κωνσταντίνας Μέντζου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῆς πρώιμης βυζαντινῆς περιόδου*, Ἀθήνα 1975, σελ. 87, 104, 125.

3. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 46 - 47.— A. P. Každan, *Raby i mistii v Vizantii IX - X vekov*, Učenye Zapiski Tul'skij Gosud. Pedag. Inst. 2 (1951), σελ. 72.— τοῦ ἴδιου, *Derevnja i Gorod v Vizantii IX - X vv.*, Μόσχα 1960, σελ. 309 - 310. — R. Browning, *Rabstvo v vizantijskoj imperii (600 - 1200 gg.)*, Viz. Vrem. 14 (1958), σελ. 43 - 44. — N. Οἰκονομίδη, *Boutiques de Constantinople au Xe s.: Prix, Loyers, Imposition (cod. Patmiacus 171)*, DOP 26 (1972), σελ. 354 - 355.

4. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριες πηγὲς δούλων: ἡ φυσικὴ ἀναπαραγωγή, ὁ πόλεμος, τὸ ἐμπόριο τῶν δούλων (Každan, *Raby i mistii*, σελ. 66 - 70. — Browning, *Rabstvo*, σελ. 48 - 53). Μιὰ τέταρτη κατηγορία συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς δούλους τοῦ δημοσίου, ποὺ ὑποπίπτουν σ' αὐτὴ τὴ θέση μὲ δικαστικὴ ἀπόφαση, πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 35 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 276 - 277.

5. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, ὅ.π., σελ. 8. — Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 978.

6. Πρβλ. Browning, *Rabstvo*, σελ. 39.

Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου τοῦ Νέου, ποὺ ἀποτελεῖ ἀξιόλογη πηγὴ γιὰ τὴ συλλογὴ ποικίλων στοιχείων, σχετικῶν μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ.[1]

Στὸ μακρὸ αὐτὸ κείμενο, ὁ μαθητὴς τοῦ ἁγίου, Γρηγόριος, πραγματεύεται τὴν πολιτεία τοῦ πνευματικοῦ καθοδηγητῆ του, ἡ δραστηριότητα τοῦ ὁποίου περιορίζεται στὰ γεωγραφικὰ ὅρια τῆς Βασιλεύουσας καὶ δὲν σχετίζεται μὲ κανένα ἐκκλησιαστικὸ ἢ μοναστικὸ θεσμό. Ἡ ἰδιοτυπία αὐτοῦ τοῦ «ἀστικοῦ» ἁγίου καθιστᾶ ἰδιαίτερα σημαντικὲς τὶς ἑπτὰ ὁλοκληρωμένες διηγήσεις ποὺ περιέχονται στὸ Βίο καὶ ἀναφέρονται σὲ δούλους, πιστοὺς χριστιανούς, μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, καί, κυρίως, κατοίκους τῆς Κωνσταντινούπολης. Πράγματι, ἐνῶ γιὰ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ εἶναι γνωστοὶ μεγάλοι ἀριθμοὶ οἰκετῶν ποὺ ἐργάζονται στὴν ἐπαρχία, σὲ κτήσεις δυνατῶν[2], συγκεκριμένες φιλολογικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀπασχόληση δούλων στὰ ἀστικὰ κέντρα εἶναι σπάνιες.

Ἔτσι, μολονότι οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχει ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου δὲν εἶναι πρωτότυπες, στὸ μέτρο ποὺ οἱ συνθῆκες διαβίωσης τῶν δούλων μᾶς εἶναι γενικὰ γνωστὲς ἀπὸ τὶς νομικὲς πηγές, ὁ σχολιασμὸς τοῦ κειμένου μᾶς βοηθᾶ στὴ διευκρίνιση τῆς ἐφαρμογῆς τῆς σχετικῆς νομοθεσίας στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ στὴ διαπίστωση τῆς πραγματικῆς ἰσχύος τῶν ρυθμίσεών της.

Οἱ ἑπτὰ ἱστορίες δούλων στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἱστορία τοῦ δούλου Θεόδωρου (Βίος Ves., σελ. 51 - 54).

Πλούσιος καὶ τυφλὸς ἐργαστηριακός, ποὺ κατοικοῦσε στὸ λιμάνι τῶν Σοφιῶν[3], εἶχε πολλοὺς καὶ εὐσεβεῖς δούλους. Ὅλοι οἱ δοῦλοι σχετίζονταν μὲ τὸ

1. Ὡς τώρα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δύο ἀποσπασματικὲς ἐκδόσεις τῆς πληρέστερης μορφῆς τοῦ κειμένου: α. A. N. Veselovskij, *Razyskanija v' oblasti russkago dukhovnago stikha*, Sbornik Otd. Russ. Jaz. I Slov. Imp. Akad. Nauk 46 (1899), Συμπλήρωμα, σελ. 10 - 76 (στὸ ἑξῆς: Βίος Ves.), καὶ β. S. G. Vilinskij, *Žitie sv. Vasilija novago v russkoj literature*, Μέρος δεύτερο: *Teksty*, Zapiski Imp. Novoross. Univer.7, Ὀδησσὸς 1911, σελ. 283 - 346 (στὸ ἑξῆς: Βίος Vil.). Γενικὰ γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Βίου, βλ. Χριστίνας Γ. Ἀγγελίδη, *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*, Ἰωάννινα 1980, σελ. 22 - 57.

2. Τὰ κυριότερα παραδείγματα ποὺ ἀναφέρονται εἶναι τὰ παρακάτω: γιὰ τὸν 8ο αἰ., ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Φιλάρετου, γιὰ τὸν 9ο, ἡ περίπτωση τῆς Δανιηλίδας (σημειώνουμε ὡστόσο τοὺς ὑπερβολικοὺς ἀριθμοὺς οἰκετικῶν προσώπων καὶ στὰ δύο αὐτὰ κείμενα. Γιὰ τὴ Δανιηλίδα, ποὺ ἀποτελεῖ μεταφορὰ σὲ μεσοβυζαντινὸ κείμενο τοῦ θρύλου τῆς βασίλισσας τοῦ Σαβᾶ, βλ. Ἠ λ. Ἀναγνωστάκη, *La Géographie des chansons du cycle akritique et du roman du Digénis Akritas*, διδακτ. διατριβή. Παρίσι 1983, σελ. 268 - 271), καὶ γιὰ τὸν 11ο αἰ., ἡ διαθήκη τοῦ Εὐστάθιου Βοΐλα (ἔκδ. P. Lemerle, *Le testament d'Eustathios Boïlas*, στὸν τόμο *Cinq Etudes sur le XIe s.*, Παρίσι 1977, σελ. 15 - 63. Εἰδικὰ γιὰ τὸν κωδίκελλο ποὺ ἀφορᾶ τοὺς δούλους, σελ. 26 - 27 καὶ 59 - 60).

3. Ἡ ταύτιση τοῦ λιμανιοῦ τῶν Σοφιῶν μὲ τὸ μεταγενέστερο λιμάνι τοῦ Κοντοσκαλίου δὲν εἶναι βέβαιη. Σήμερα, ἡ ὑποθετικὴ τοποθεσία τῶν Σοφιῶν ἀποτελεῖ, μετὰ τὶς προσχώ-

Βασίλειο, ἰδιαίτερη ὅμως ἦταν ἡ εὐσέβεια τοῦ Θεόδωρου, «πρωτεύοντος» δούλου, ἔμπιστου τοῦ κυρίου του, ποὺ τοῦ εἶχε ἐναποθέσει τὶς εὐθύνες τῆς διαχείρησης τῆς περιουσίας του. Ἡ ἐμπιστοσύνη ὅμως αὐτὴ τοῦ κυρίου πρὸς τὸ Θεόδωρο, κίνησε τὸ φθόνο ἑνὸς ἄλλου δούλου τοῦ ἴδιου κυρίου. Μὲ τὴ βοήθεια μάγισσας, ποὺ πληρώθηκε ἕνα νόμισμα γιὰ τὶς συμβουλές της[1], ὁ φθονερὸς δοῦλος προκαλεῖ βαρύτατη ἀρρώστεια στὸ Θεόδωρο. Φίλοι τοῦ Θεόδωρου καὶ μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, προσφεύγουν στὸν ἅγιο ζητώντας του νὰ σώσει τὸ Θεόδωρο. Ὁ Βασίλειος ἔρχεται στὸ σπίτι τοῦ ἐργαστηριακοῦ, ἀνακαλύπτει τὰ μάγια, τὰ ἐξουδετερώνει καὶ σώζει τὸ Θεόδωρο[2].

2. Ἱστορία τοῦ δούλου ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ὑδρωπικία (Βίος Ves., σελ. 54 - 55).

Ἐργαστηριακὸς ποὺ ἔμενε στὶς Ἀρκαδιανὲς[3] εἶχε ἕνα δοῦλο ἄρρωστο ἀπὸ ὑδρωπικία καὶ ἑτοιμοθάνατο. Ἔχοντας χάσει κάθε ἐλπίδα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀρρώστου, ὁ ἐργαστηριακὸς ἀποφασίζει νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ Βα-

σεις, τμῆμα τῆς συνοικίας Kumkapı (R. J a n i n, *Constantinople byzantine*², Παρίσι 1964, σελ. 223 - 224. Πρβλ. R. G u i l l a n d, *Le port palatin de Boukoléon*, Etudes de Topographie de Constantinople Byzantine [=Berliner Byzantinistische Arbeiten 37], τόμ. Α', Βερολίνο - Ἀμστερνταμ 1969, σελ. 286 - 288 καὶ τ ο ῦ ἴ δ ι ο υ, *Les ports de Byzance sur la Propontide*, ὅ.π., τόμ. Β', σελ. 81 - 91 καὶ κυρίως 87 - 91).

1. Παράλληλα πρὸς τὸ ζήτημα ποὺ θέτει ἡ πληροφορία αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα δούλου νὰ διαχειρίζεται ποσὰ ἀνεξέλεγκτα (γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. παρακάτω, σελ. 44 - 45), ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ μνημονευόμενο ποσὸ εἶναι,, γιὰ τὴν ἐποχή, πολὺ ὑψηλό. Ἡ ἀξία ἑνὸς νομίσματος ὡς τὸ 959 περίπου εἶναι ἴση μὲ δώδεκα μόδιους σιταριοῦ (Α. Ἀ ν δ ρ ε ά δ η, *De la monnaie et de la puissance d'achat des métaux précieux dans l'Empire Byzantin*, Byzantion 1 (1924), σελ. 92). Πρβλ. ἀκόμη τὰ ποσὰ ποὺ ἀπαιτοῦνται τὴν ἴδια ἐποχὴ γιὰ τὴν πληρωμὴ φόρου ἀπὸ ἐνοικίαση ἐργαστηρίων (Ο ἰ κ ο ν ο μ ί δ η, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 350). Γενικὰ ὅμως τὰ ποσὰ ποὺ ἀναφέρει ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου φαίνονται ὑπερβολικά· πρβλ. Βίο Vil., σελ. 319, ὅπου ζῶνες κοστίζουν δύο νομίσματα καὶ ἕνα σκέπασμα κοστίζει τέσσερα νομίσματα. Βλ. σχετικὰ καὶ τὶς παρατηρήσεις τῆς G e r m a i n e D a C o s t a - L o u i l l e t, *Saints de Constantinople*, Byzantion 24 (1954), σελ. 507. –Ἀξίζει, τέλος, νὰ σημειώσουμε τὴν ἔμμεση ἔστω πληροφορία τοῦ Βίου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ μετάδοση καὶ ἀποκάλυψη σὲ ἀμύητους μαγικῶν γνώσεων ἀποτελεῖ κερδοφόρα ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση.

2. Ἡ ἀσθένεια τοῦ Θεόδωρου ἔχει προκληθεῖ ἀπὸ καρφιά, ποὺ κατὰ τὶς ὑποδείξεις τῆς μάγισσας ὁ φθονερὸς δοῦλος ἔχει πήξει σὲ σκοτεινὸ καὶ κρυφὸ μέρος τῆς ἀποθήκης. Ὁ Βασίλειος τὰ ἀποκαλύπτει καὶ τὰ ἀπομακρύνει. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ συντετμημένου τύπου «καταπασσάλευση», ποὺ στὴν πλήρη μορφή της, μὲ χρήση δηλαδὴ ἀνθρωπόμορφων ὁμοιωμάτων, ἀποτελεῖ τρέχουσα μαγικὴ πρακτικὴ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές. Γιὰ παραδείγματα μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν καταπασσαλεύσεων, βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τόμ. ΣΤ', Ἀθήνα 1957, σελ. 174 - 207.

3. Ἡ συνοικία τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἁγίας Εἰρήνης καὶ σημερινοῦ G ü l h a n e (J a n i n, *Constantinople Byzantine*, σελ. 292 - 293).

σιλείου. Ἔρχεται στὸ σπίτι, ὅπου μένει ὁ ἅγιος, καὶ τὸν παρακαλεῖ, κλαίγοντας, νὰ δεχθεῖ νὰ θεραπεύσει τὸ δοῦλο. Ὁ Βασίλειος συγκινεῖται ἀπὸ τὴ θερμὴ παράκληση τοῦ ἐργαστηριακοῦ, ἐπισκέπτεται τὸν ἄρρωστο καὶ τὸν θεραπεύει, ἐμφυσώντας «σταυροειδῶς» στὸ πρόσωπό του.

3. Ἱστορία τοῦ δούλου ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ρίγος (Βίος Ves., σελ. 56-57). Ἕνας νέος ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ρίγος ἔρχεται στὸ Βασίλειο καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν θεραπεύσει. Ὁ ἅγιος θεραπεύει πράγματι τὸ νέο, ποὺ ἦταν δοῦλος ἑνὸς «χειρομάχου». Μετὰ τὴ θεραπεία ὁ Βασίλειος προφητεύει τὸ μέλλον τοῦ νέου δούλου: ὁ κύριός του θὰ πεθάνει σύντομα, ὁ ἴδιος θὰ ἀπελευθερωθεῖ, θὰ κάνει νόμιμο γάμο καὶ θὰ ἀποκτήσει παιδιά. Μετὰ τὸ θάνατο τῆς πρώτης γυναίκας του θὰ παντρευτεῖ δεύτερη φορὰ καί, τέλος, ὅταν πεθάνει καὶ ἡ δεύτερη γυναίκα του θὰ γίνει μοναχός. Ἡ προφητεία τοῦ Βασιλείου ἐπαληθεύεται.

4. Ἱστορία τῆς δαιμονιζομένης δούλης μοναχῆς (Βίος Ves., σελ. 68-69). Ὁ Βασίλειος φιλοξενεῖται στὸ σπίτι τῶν ἀδελφῶν Γογγυλίων[1], στὰ Ἐλευθερίου[2]. Ἐκεῖ τὸν ἐπισκέπτεται μιὰ δαιμονιζόμενη δούλη μοναχῆς στὴ μονὴ τοῦ Μουζάλωνος[3], ποὺ εἶχε δραπετεύσει ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας, ὅπου ἦταν ἔγκλειστη γιὰ θεραπεία[4]. Ὁ ἅγιος ἐκδιώκει τὰ δαιμόνια καὶ ἡ δούλη ἐπιστρέφει ὑγιὴς στὴν κυρία της.

1. Γιὰ τοὺς εὐνούχους ἀδελφούς, Κωνσταντῖνο καὶ Ἀναστάσιο Γογγύλιους, βλ. D.A.I., *Commentary*, σελ. 179· πρβλ. καὶ R. Guilland, *Le Cubiculaire*, Recherches sur les Institutions Byzantines [=Berliner Byzantinistische Arbeiten 35], Βερολίνο-Ἀμστερνταμ 1967, τόμ. Α', σελ. 279-280. Τὸ 949, ὁ Κωνσταντῖνος Γογγύλιος ὁδήγησε τὸ βυζαντινὸ στόλο στὴν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης (Κεδρηνοῦ, Ἱστορία [ἐκδ. Niebuhr], σελ. 336 καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, Περὶ Βασιλείου Τάξεως [ἔκδ. Reiske], τόμ. Α', σελ. 664-678).

2. Τὸ λιμάνι τῶν Ἐλευθερίου ἤδη τὸ 385 εἶχε καλυφθεῖ ἀπὸ προσχώσεις (Janin, ὅ.π., σελ. 218-220 καὶ Guilland, *Les ports de Byzance*, ὅ.π., σελ. 93-94).

3. Ἡ μνεία αὐτή, ποὺ συνηγορεῖ στὴν ὕπαρξη καὶ λειτουργία μεταξὺ τοῦ 940 καὶ 944 μονῆς τοῦ Μωσηλὲ στὴν Κωνσταντινούπολη, πρέπει νὰ προστεθεῖ σὲ ὅσες ἀναφέρει ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Ἡ μονὴ τοῦ Μωσηλὲ καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἀνθεμίου*, Βυζαντινὰ 12 (1983), σελ. 73 κέξ. Σύμφωνα μὲ τὸ Βίο τοῦ Βασιλείου ἡ μονὴ ἦταν γυναικεία. Γιὰ τὴν πιθανότερη τοποθεσία της, κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἀκακίου ἐν Ἑπτασκάλῳ στὴν 10η ρεγεώνα, βλ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὅ.π., σελ. 81 κέξ.

4. Στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου ἀναφέρεται δύο φορὲς ναὸς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας (Βίος Ves., σελ. 68, 70). Πρόκειται χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἴδια ἐκκλησία, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ ὑπῆρχε καὶ χῶρος περίθαλψης ψυχασθενῶν, ὅπως συνάγουμε ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα (βλ. παρακάτω τὴν ἀνάλογη μαρτυρία τῆς διήγησης 5). Ὁ R. Janin (*La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. I. Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. III. Les églises et les monastères*[2], Παρίσι 1969, σελ. 26-30), ἀναφέρει τέσσερεις ἐκκλησίες ἀφιερωμένες στὴν Ἁγία Ἀναστασία, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μόνο ἡ τέταρτη φέρεται ὡς «Φαρμακολύτρια», ἐπίθετο ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔκφραση «τῆς τὰ φάρμακα

5. Ἱστορία τῆς δούλης τοῦ Ἰωάννη (Βίος Ves., σελ. 69 - 72).

Ὁ Ἰωάννης, πλούσιος εὐνοῦχος, «ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης»[1] καὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ πιστοὺς μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, εἶχε στὸ σπίτι του, κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Λαζάρου[2], ἀρκετοὺς δούλους καὶ εἶχε ὁρίσει ἐπικεφαλῆς τους μιὰ δούλη, στὴν ὁποία ἔδειχνε μεγάλη ἐμπιστοσύνη. Ἡ δούλη ὅμως αὐτὴ γρήγορα ἄρχισε νὰ σκέπτεται, πῶς θὰ καταφέρει νὰ διαχειρίζεται ἀνεξέλεγκτα τὴν περιουσία τοῦ κυρίου της. Μὲ τὴ βοήθεια μάγισσας ποὺ πληρώθηκε ἀδρά[3], ἡ δούλη προξενεῖ συμπτώματα βαθειᾶς ἄνοιας στὸν ἡλικιωμένο ἀφέντη της καὶ ὑπεξαιρεῖ μέρος τοῦ χρυσοῦ του. Φίλοι καὶ ἄλλοι δοῦλοι τοῦ Ἰωάννη σκέπτονται τὶς δυνατότητες θεραπείας στὸ μοναστήρι τοῦ Ἀπόστολου Ἀνδρέα[4] ἢ στὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας[5]. Τελικὰ ἀποφασίζουν νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ σπίτι τοῦ Βασιλείου. Ὁ ἅγιος θεραπεύει τὸν Ἰωάννη καὶ κατονομάζει τὴν αἰτία τῆς ἀρρώστειας του. Ὁ Ἰωάννης ἀνακαλύπτει τὴν κλοπὴ τοῦ χρυσοῦ καὶ γιὰ νὰ τιμωρήσει τὴ δούλη γιὰ τὴν ἀχαριστία της τὴν ἐκδιώκει ἀπὸ τὸ σπίτι του, πουλώντας την σὲ «ἐπιδημοῦντας» ἐμπόρους.

6. Ἱστορία τοῦ κλεμμένου χρυσοῦ τῶν θυγατέρων τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ (Βίος Ves., σελ. 72 - 76).

Δύο κόρες τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ μένουν στὸν λεγόμενο Οἶκο τοῦ Ρω-

λυούσης» τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου (ὅ.π., σελ. 70). Πρόσφατα ὁ L. Rydèn (*A Note on some References to the Church of St. Anastasia in Constantinople in the 10th century*, Byzantion 44 (1974), σελ. 198 - 201) ἔδειξε ὅτι τόσο ἡ μνημονευόμενη στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου Ἁγία Ἀναστασία ὅσο καὶ ὁ ὁμώνυμος ναὸς ποὺ μαρτυρεῖται στὸ βίο τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ ταυτίζονται μὲ τὴν πρώτη ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες ποὺ ἀναφέρει ὁ Janin καὶ ποὺ τοποθετεῖται στὸν ἔμβολο τοῦ Δομνίνου.

1. Ἄξια διὰ λόγου, ὁ τίτλος τοῦ «ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ δεσπότου ἢ τῆς αὐγούστας» κατέχει, σύμφωνα μὲ τὸ Κλητορολόγιο τοῦ Φιλοθέου, τὴν τρίτη καὶ τέταρτη θέση στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία καὶ ἀπονέμεται σὲ εὐνούχους (N. Οἰκονομίδη, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σελ. 135 καὶ 305 - 306, πρβλ. καὶ τοῦ ἴδιου, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 349, ὑποσ. 24).

2. Ἡ μονὴ βρισκόταν στοὺς Τόπους, περιοχὴ πρὸς τὸν Κεράτιο, στὸ ὕψος τοῦ σημερινοῦ νοσοκομείου Gülhane (Janin, *Eglises et Monastères*, σελ. 309 - 310).

3. Βλ. παραπάνω, διήγηση 1, σελ. 37, ὑποσ. 1.

4. Ὁ Janin (*Eglises et Monastères*, σελ. 31 - 36) καταγράφει ἑπτὰ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια ἱδρυμένα στὸ ὄνομα τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέα. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ κυριότερο, ὁ Ἀνδρέας ἐν Κρίσει, ἀποτελοῦσε σημαντικὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα. Ἡ ἐκκλησία ἀνακαινίστηκε ἀπὸ τὸ Βασίλειο Α', ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα οἰκοδομικά του τμήματα δὲν σώζονται συγκεκριμένες πληροφορίες. Πάντως ἡ λειτουργία τῆς μονῆς μνημονεύεται ὡς τὸ 1489, ὁπότε ἡ ἐκκλησία μετατράπηκε σε τζαμὶ στὸ ὄνομα τοῦ Koca Mustafa Paşa. Ἡ ταύτιση τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ποὺ ἀναφέρεται στὸ Βίο, μὲ τὸν Ἀνδρέα ἐν Κρίσει εἶναι πολὺ πιθανή, ἂν καὶ δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀλλοῦ ἡ ὕπαρξη εἰδικοῦ θεραπευτικοῦ χώρου στὰ ὅρια τῆς μονῆς.

5. Βλ. παραπάνω, διήγηση 4, σελ. 38, ὑποσ. 4.

μανοῦ [1], ὑπηρετούμενες ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ δούλων. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἡ κουβικουλαρία [2] καὶ ὁ ἐπίτροπος τῶν δούλων. Κάποια μέρα ἀνακαλύπτεται ὅτι ἔχει κλαπεῖ ἕνα σκεῦος ποὺ περιεῖχε 40 λίτρα χρυσοῦ [3]. Οἱ κόρες τοῦ Ρωμανοῦ προτίθενται νὰ καταγγείλουν τὸ γεγονὸς στὸν ὕπαρχο, ζητώντας του νὰ διενεργήσει ἀνακρίσεις μεταξὺ τῶν δούλων [4]. Ἡ κουβικουλαρία ὅμως παρακαλεῖ τὶς κυρίες της νὰ μὴν ἀναμείξουν στὴν ὑπόθεση τὶς ἀρχὲς καὶ προθυμοποιεῖται νὰ ζητήσει τὴ συμβουλὴ τοῦ Βασιλείου. Ὁ ἅγιος ἀποκαλύπτει στὴν κουβικουλαρία τὸν τόπο, ὅπου εἶναι κρυμμένο τὸ σκεῦος. Ὁ ἐπίτροπος καὶ τρεῖς ἄλλοι δοῦλοι ἐρευνοῦν τὸ χῶρο ποὺ ὑπέδειξε ὁ Βασίλειος καὶ ἀνακαλύπτουν τὸ χαμένο θησαυρό.

7. Ἱστορία τῆς δούλης Θεοδώρας.

(Ἡ δούλη Θεοδώρα εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου καὶ διηγηματικὰ ἰσάξιο μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου, Γρηγόριο).

Ὅταν ὁ Βασίλειος ἐγκαθίσταται στὸ σπίτι τοῦ πριμικήριου Κωνσταντίνου [5], ὁ οἰκοδεσπότης θέτει στὴν ὑπηρεσία του τὴν ἡλικιωμένη δούλη του, Θεοδώρα.

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Μυρέλαιο, οἰκογενειακὴ κατοικία τῶν Λακαπηνῶν, ποὺ μετατράπηκε σὲ μοναστήρι ἀπὸ τὸ Ρωμανὸ Α' μετὰ τὴν ἀνάρρηση του στὸ θρόνο καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, Θεοδώρας, τὸ 922 (J a n i n, *Eglises et Monastères*, σελ. 364 - 366). Ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου δὲν γίνεται σαφὲς ἂν οἱ θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ μονάζουν ἢ ἁπλῶς κατοικοῦν στὴ μονή, ἡ ὁποία ἀλλωστε φαίνεται ὅτι δὲν ἔχασε ποτὲ ὁλοκληρωτικὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ ἰδιωτικοῦ εὐκτηρίου (J a n i n, ὅ.π., σελ. 365· πρβλ. καὶ C. M a n g o, *The Life of St. Andrew the Fool Reconsidered*, Miscellanea Agostino Pertusi 2 [=Rivista di Studi Bizantini e Slavi 2 (1982)], σελ. 303 - 304). Καμιὰ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ποιὲς θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου δὲν εἶναι δυνατὴ ἐφόσον γνωρίζουμε μόνο τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι παντρεμένες (βλ. Γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Λακαπηνῶν, S. R u n c i m a n, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Cambridge 1963, Παράρτημα IV/I).

2. Ἡ «κουβικουλαρία», ποὺ ὡς τίτλος καὶ λειτούργημα ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν «κουβικουλάριο» (G u i l l a n d, *Le Cubiculaire*, ὅ.π., σελ. 281 κέξ., πρβλ. O i k o n o μ i δ η, *Listes de préséance*, σελ. 301), ἀνήκει στὴν προσωπικὴ ὑπηρεσία τῆς αὐγούστας. Ἐδῶ, μολονότι πρόκειται γιὰ τὴν ἐπικεφαλῆς τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ ποὺ διαθέτουν μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας, ἡ λέξη προφανῶς ἔχει τὴν κοινή της σημασία.

3. Τὸ ποσὸ (40 λίτρα χρυσοῦ = 2.880 νομίσματα) εἶναι πολὺ ὑψηλὸ γιὰ τὴν ἐποχή, ὅταν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ «ἀσηκρῆτις» καὶ τοῦ «πρωτοσπαθάριου» ἀπαιτοῦνται ἀντίστοιχα 12 καὶ 12 - 18 λίτρα χρυσοῦ (πρβλ. τὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτει ὁ O i k o n o μ i δ η ς, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 349 - 350).

4. Γιὰ τὶς ἁρμοδιότητες τοῦ ὑπάρχου (= ἐπάρχου) τῆς πόλεως, βλ. O i k o n o μ i δ η, *Listes de préséance*, σελ. 319 - 320. Ἡ πληροφορία τοῦ Βίου εἶναι σύμφωνη μὲ τὶς διοικητικὲς εὐθύνες ποὺ ἀνατίθενται στὸν ἔπαρχο.

5. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀναφέρεται στὸ Βίο ὡς συγγενὴς τῶν Γογγυλίων (Βίος, Ves., σελ. 57). Ὁ ἀκριβής του τίτλος δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ, ἐφόσον παραλλάσσει ἀνάλογα μὲ τὶς παραδιδόμενες μορφὲς τοῦ Βίου. Μορφὴ Λ: *Κωνσταντῖνός δέ τις τοὔνομα, ὃν*

Ἡ δούλη κατοικεῖ σ' ἕνα μικρὸ δωμάτιο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ὁ Βασίλειος δέχεται τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς φίλους του. Ἡ Θεοδώρα εἶναι ἀπὸ χρόνια χήρα καὶ ζεῖ μόνη ἀφοῦ ἀνέθρεψε τὰ δυὸ παιδιά της, ἕνα ἀγόρι καὶ ἕνα κορίτσι [1]. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴ γνωριμία τοῦ Γρηγορίου μὲ τὸ Βασίλειο, ἡ Θεοδώρα πεθαίνει. Ὁ Γρηγόριος τὴν ὁραματίζεται καὶ μαθαίνει τὴν πορεία της ἀπὸ τὴ γῆ πρὸς τὸν τόπο τῶν μακάρων. Κατὰ τὴν πορεία αὐτή, ἡ Θεοδώρα περνᾶ ἀπὸ τὰ τελωνεῖα τοῦ ἀέρα, ὅπου λογοδοτεῖ γιὰ τὶς ἁμαρτίες της. Στὸ τελωνεῖο τῆς μοιχείας ἡ Θεοδώρα κατηγορεῖται ὡς μοιχός, οἱ συνοδοί της ἄγγελοι ὅμως προβάλλουν τὴ δικαιολογία ὅτι ἡ Θεοδώρα ὄντας δούλη δὲν ἔκανε νόμιμο, ἱερολογημένο γάμο, ἀλλὰ ἁπλὰ «συνήφθη» μὲ τὸν ἄντρα της «τῇ συναινέσει» του κυρίου της. Τὸ ἐπιχείρημα φαίνεται ἰσχυρὸ καὶ ἡ Θεοδώρα περνᾶ ἀλώβητη ἀπὸ τὸ τελωνεῖο τῆς μοιχείας· σταματᾶ ὅμως στὸ τελωνεῖο τῆς πορνείας, ὅπου ἀναγκάζεται νὰ πληρώσει τὸ ἀνάλογο ἐπιτίμιο.

Οἱ πραγματολογικὲς πληροφορίες ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὶς ἑπτὰ αὐτὲς διή-

βάρβαρον οἱ πάντες ὠνόμαζον διὰ τὸ ἐθνικὸν αὐτὸν εἶναι, μορφὴ Β: *καί τις Κωνσταντῖνος, ὃν καὶ βάρβαρον οἱ πολλοὶ ὠνόμαζον*, μορφὴ Γ: *Κωνσταντῖνός τις ὄνομα, πριμικήριος τῶν ἐθνικῶν*, μορφὴ Δ: *Κωνσταντῖνος δὲ ὁ τῶν ἐν τῇ βασιλεύσῃ πόλει διανομεὺς — βάρβαρον προσαγορεύουσι τὸν τοιοῦτον οἱ Ρωμαῖοι* — (πρβλ. Ἀ γ γ ε λ ί δ η, *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*, σελ. 29). Ἂν θεωρήσουμε ὅτι πράγματι ὁ Κωνσταντῖνος ἔφερε κάποιο τίτλο, τότε οἱ δύο πιθανότεροι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: α. πριμικήριος τῶν βαρβάρων, διοικητικὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικεφαλῆς γραφείου εἰδικοῦ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ξένων πρέσβεων καὶ τὴν ἐπιτήρηση τῶν ἀλλοδαπῶν στὴν αὐτοκρατορία (V. L a u r e n t, *Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin, II. L'Administration centrale*, Παρίσι 1981, σελ. 244, πρβλ. καὶ τὶς ἑπτὰ σφραγίδες τοῦ 10ου αἰ. ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα «Κωνσταντῖνος», ὅ.π., ἀρ. 511 - 517), καὶ β. πριμικήριος τῶν ἐθνικῶν, στρατιωτικὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικεφαλῆς τάγματος ἐθνικῶν ποὺ ὑπηρετοῦν στὴν αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ (ὑπόθεση ποὺ στηρίζεται στὴν ἑρμηνεία τοῦ τίτλου «ὁ βάρβαρος» σύμφωνα μὲ τὸ Reiske καὶ ἀποδέχεται ὁ Ο ἰ κ ο ν ο μ ί δ η ς, *Listes de préséance*, σελ. 328 ὑποσ. 237. Βλ. καὶ τὴν ἀνασκευὴ τῆς ἑρμηνείας αὐτῆς ἀπὸ τὸ L a u r e n t, ὅ.π., σελ. 244). Γιὰ τὴ χρήση τοῦ τίτλου «πριμικήριος» σὲ συνδυασμὸ μὲ στρατιωτικὸ ἀξίωμα, βλ. G u i l l a n d, *Le Primicier (ὁ πριμικήριος), Le Grand Primicier (ὁ μέγας πριμικήριος)*, Recherches I, σελ. 301. Μιὰν ἐνδιαφέρουσα ἄποψη γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο ἀναλύει τελευταῖα ὁ Rydèn (*The Life of Saint Basil the Younger and the Date of the Life of St. Andreas Salos*, Okeanos, Essays presented to I. Ševčenko [=Harvard Ukrainian Studies 7 (1983), σελ. 573 - 574]. Σύμφωνα μ' αὐτήν, ἡ περιγραφὴ τοῦ προσώπου στὸ Βίο δὲν ἀντανακλᾶ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μυθιστορηματικὴ ἀνάγκη· γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ προσώπου, ὁ συγγραφέας χρησιμοποίησε στοιχεῖα ἀπὸ σύγχρονές του ἱστορικὲς προσωπικότητες.

1. Ὁ νόμος δὲν γνωρίζει θεσμὸ οἰκογένειας καὶ βαθμοὺς συγγένειας ἀνάμεσα στοὺς δούλους καὶ ὁ ὅρος «φαμιλία δούλων» ἀναφέρεται ὡς καταχρηστικὸς (Bas II, 2. 187). Ἀλλὰ ὁ νομοθέτης, ἀποσιωπώντας καὶ τοὺς δηλωτικοὺς βιολογικῶν δεσμῶν ὅρους, φαίνεται ὅτι τοὺς θεωρεῖ ἄστοχους καὶ νομικὰ ἀνίσχυρους, ὅταν αὐτοὶ σχετίζονται μὲ δούλους (Bas XLV. 3). Ὡστόσο, στὰ κείμενα ἡ χρήση τέτοιων ὅρων εἶναι συχνή, π.χ. στὸ κείμενο μας ἢ στὴ Διαθήκη τοῦ Βοΐλα (ἔκδ. Lemerle, ὅ.π., σελ. 33)· βλ. καὶ K a ž d a n, *Derevnja i gorod*, σελ. 77 ὑποσ. 86.

γήσεις σχηματίζουν, παρὰ τὸ μικρὸ ἀριθμό τους, μιὰν ἀρκετὰ εὐκρινὴ εἰκόνα τοῦ τρόπου διαβίωσης, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν προσώπων δουλικῆς ὑπόστασης ποὺ συναντᾶ καὶ συναναστρέφεται ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου, ἕνας εὐκατάστατος ἀστός, κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης[1].

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἀπασχόληση τῶν δούλων, εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφέας περιγράφει τὴν οἰκεία του πραγματικότητα, ὅπου οἱ δοῦλοι ἀσκοῦν ἀποκλειστικὰ οἰκιακὰ καθήκοντα σὲ σπίτια αὐτοκρατορικῶν ἀξιωματούχων καὶ ἐπαγγελματιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ κάτοχοι αὐτοὶ τῶν δούλων ὁρίζουν μέσα στὸ Βίο δύο κατηγορίες διαφορετικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιφάνειας: στὴν πρώτη ἀνήκουν οἱ ἐπαγγελματίες (ἐργαστηριακοὶ καὶ χειρομάχοι), στὴ δεύτερη οἱ θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ, ὁ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης Ἰωάννης, ὁ πριμικήριος Κωνσταντῖνος. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν δύο κατηγοριῶν ἡ ἐξω-οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση δούλων[2]. Ἔτσι, στὸ γενικότερο ζήτημα, ἂν δηλαδὴ οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς εἶναι τόσο ἰσχυρὲς ὥστε νὰ στοιχειοθετοῦν τὴν ἀπασχόληση δούλων στὴν καλλιέργεια μεγάλων ἐκτάσεων[3], τὰ δεδομένα τοῦ Βίου, ποὺ ἀφορᾶ μόνο τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μάλιστα ἕνα συγκεκριμένο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ της, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παράσχουν οὐσιαστικὴ συμβολή. Ὡστόσο, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὴ μόνη περίπτωση, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ

1. Ὁ Γρηγόριος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἀναφέρεται μέσα στὸ κείμενο καμιὰ ἐπαγγελματικὴ ἀσχολία, κατοικεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν περιοχὴ τοῦ Βοὸς (Βίος Vil., σελ. 305, 307). Ἡ περιουσία του συνίσταται στὴ κατοχὴ ἀμπελόφυτου προαστίου κοντὰ στὴ Ραιδεστὸ (Βίος Vil., σελ. 318 - 320). Ἡ κτήση αὐτὴ δηλώνει βέβαια τὴν οἰκονομική του εὐμάρεια.

2. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς οἰκετικῶν προσώπων μὲ ἐξαιρετικὰ ἐξειδικευμένα καθήκοντα ἀποτελεῖ γνώρισμα πλούτου καὶ στοιχεῖο κοινωνικῆς προβολῆς, βλ. Κλήμη Ἀλεξανδρείας, Παιδαγωγὸς Β, 4.2 (ἔκδ. Mondésert - Matray, Sources Chrétiennes 158, σελ. 60), πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 32 - 33, Každan, *Raby i mistii*, σελ. 73, Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 275 καὶ Helga Köpstein, *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz*, Βερολίνο 1966, σελ. 103 - 110.

3. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ἥσσονα προβλήματα ποὺ συναπαρτίζουν τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησης τῶν ἀλλαγῶν στὸν τρόπο παραγωγῆς. Ἔτσι, ἡ Lipshits, ποὺ ὁρίζει τὸ τέλος τῆς δουλοκτητικῆς περιόδου στὸ διάστημα 6ου - 7ου αἰ., ἀποκλείει τὴν ἀπασχόληση δούλων στὴν ἀγροτικὴ παραγωγὴ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνες (πρβλ. Každan, *Raby i mistii*, σελ. 64). Τὴν ἴδια περίπου ἄποψη ἐκφράζει καὶ ὁ Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 275. Βασισμένοι, ὡστόσο, στὶς μαρτυρίες κειμένων ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 7ο ὡς τὸν 11ο αἰ., ὁ Každan (*Raby i mistii*, σελ. 72 - 73, 77 - 78 καὶ *Derevnja i gorod*, σελ. 82 - 83), ὁ Siouzioumov (*Le village et la ville à Byzance aux IXe - Xe s.*, ἀνατύπωση Recherches Internationales à la lumière du marxisme 74/2 (1974), σελ. 69 - 70), ὁ Ostrogorsky (*La commune rurale*, Byzantion 32 (1962), σελ. 144 καὶ 149) καὶ ὁ Browning (*Rabstvo*, σελ. 46 - 48) θεωροῦν ὅτι κατὰ τὴ μεταβατικὴ περίοδο μεταξὺ τοῦ 9ου καὶ τοῦ 11ου αἰ., ὁπότε διαφαίνονται οἱ πρῶτες συγκεκριμένες τάσεις πρὸς ἐκφεουδαρχισμό, σημαντικὸς ἀριθμὸς δούλων ἐξακολουθεῖ νὰ καλλιεργεῖ μεγάλες ἐκτάσεις.

ἐκμετάλλευση γαιῶν (πρόκειται γιὰ τὸ προάστιο τοῦ συγγραφέα στὴ Ραιδεστό), ὁ Βίος ἀναφέρει ρητὰ τὴν ἀπασχόληση μισθίων[1].

Πρέπει ἀκόμα νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ οἱ ἀναφορὲς στὸ κείμενο ἐπαγγελματιῶν ὡς κατόχων δούλων, πράγμα ποὺ πιστοποιεῖται ἀπὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ διατάξεων τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου[2], δὲν ὁδηγοῦν κατ' ἀνάγκην καὶ στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ οἱ συγκεκριμένοι δοῦλοι ἐργάζονται κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ κυρίου τους ἢ ὅτι μετέχουν οἱ ἴδιοι σὲ κάποιο σύστημα[3]. Ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου ἄλλωστε, δὲν παρέχει σαφεῖς πληροφορίες ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸ ἐπάγγελμα τῶν «ἐργαστηριακῶν» καὶ τοῦ «χειρομάχου»[4], οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ἀνήκουν σὲ καμιὰ ἀπὸ ὅσες κατηγορίες ἐπαγγελμάτων περιλαμβάνει τὸ Ἐπαρχικὸ Βιβλίο.

Μεταξὺ τῶν οἰκετῶν, περισσότερων ἢ λιγότερων, ποὺ ὑπηρετοῦν στὰ σπίτια καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν ἰδιοκτητῶν, συγκροτεῖται, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ κειμένου, μιὰ στοιχειώδης ἱεραρχία. Σὲ τρεῖς τουλάχιστον περιπτώσεις ὁ συγγραφέας καθορίζει μὲ ἀκρίβεια τὴ θέση τοῦ δούλου-ἥρωα τῆς διήγησης στὴν κατανομὴ τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων: πρόκειται γιὰ τὸν «πρωτεύοντα» δοῦλο τῆς πρώτης διήγησης, τὸν «ἐπίτροπο» καὶ τὴν «κουβικουλαρία» τῆς ἕκτης. Βέβαια, οἱ τίτλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν μᾶλλον ἐκφράσεις καθημερινῆς πρακτικῆς χωρὶς ἀντιστοιχίες πρὸς τὴ συγκεκριμένη καὶ θεσμοθετημένη ὁρολογία.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μνεία τοῦ «πρωτεύοντος» δούλου, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου, ἀσκοῦσε καθήκοντα ἐπιστάτη τῆς περιουσίας τοῦ κυρίου του. Ὡστόσο, ἡ ἀναλογία τῆς μνείας αὐτῆς μὲ τὶς μαρτυρίες τῆς πρώιμης ἐποχῆς σχετικὰ μὲ τοὺς δούλους-διαχειριστὲς κτηματικῶν ἢ βιοτεχνικῶν περιουσιῶν περιορίζεται στὸ φραστικὸ ἐπίπεδο· μεταξὺ τοῦ δούλου-κουράτωρα τῆς πρώιμης περιόδου καὶ τοῦ δούλου-ἐπιστάτη τοῦ 10ου αἰ., ἁπλοῦ ἐπιβλέποντα τοῦ νοικοκυριοῦ, δὲν ὑπάρχει καμιὰ τυπικὴ ἢ οὐσιαστικὴ ἀντιστοιχία[5].

1. Γιὰ τοὺς μίσθιους καὶ τὴ σημασία ποὺ ἀποκτοῦν τὴν ἐποχὴ αὐτή, βλ. Každan, *Raby i mistii*, σελ. 79 - 84 καὶ Browning, *Rabstvo*, σελ. 47 - 48.

2. Γενικὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐγγύησης ποὺ ὀφείλει ὁ κύριος, ὅταν δοῦλος ἀναλάβει διαχείριση ἢ ὑπηρεσία σὲ ἐργαστήριο. Ἀναφέρονται δοῦλοι ἀργυροπράται, βεστιοπράται, μεταξοπράται, σηρικάριοι, κηρουλάριοι, σαπωνοπράται (Ἐπαρχικὸ Βιβλίο. ἔκδ. J. Nicole, ἀνατύπωση Variorum Reprints, Λονδίνο 1970, σελ. 24, 27, 32, 38, 43, 47).

3. Ἀντίστοιχη παρατήρηση διατυπώνει ὁ A. P. Každan (*Tsekhi i gosudarstvennye masterskie v Konstantinopole v IX - X vv.*, Viz. Vrem. 6 (1953), σελ. 135), ἀναφερόμενος στὴ συνολικὴ ἁγιολογικὴ παραγωγὴ τῆς ἐποχῆς.

4. Δὲν πρόκειται γιὰ εἰδικοὺς τεχνικοὺς ὅρους μὲ συγκεκριμένο περιεχόμενο· ἄλλωστε δὲν μαρτυροῦνται ἀνάλογα στὶς πηγὲς τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ λεξιλογικὴ διαφορὰ ὑποδηλώνει κάποια διάκριση ἀνάμεσα σὲ τεχνίτες (=χειρομάχους) καὶ βιοτέχνες - ἐμπόρους (=ἐργαστηριακούς).

5. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 46.

Ὑπηρετικὰ καθήκοντα ἐκτελεῖ καὶ ἡ δούλη τῆς τέταρτης διήγησης, μοναδικὸ παράδειγμα στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου οἰκέτη ποὺ ἀνήκει σὲ μοναχὸ ἀστικῆς μονῆς. Εἶναι βέβαια γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ[1] ὅτι οἱ μοναχοὶ διατηροῦσαν στὴν ὑπηρεσία τους καὶ μετὰ τὴν κουρά τους δούλους, ἐφόσον αὐτὸ δὲν ἀπαγορεύεται ρητὰ ἀπὸ τὶς κανονικὲς διατάξεις. Πάντως, ἡ πληροφορία τοῦ Βίου ἀποτελεῖ σπανιότατη μαρτυρία ἁγιολογικοῦ κειμένου, ἀπὸ ὅπου διαφαίνεται ὅτι παρὰ τὶς παραινέσεις[2] καὶ τὴ γενικότερη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἁπλότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου τὰ κοσμικὰ ἤθη ἐπιβιώνουν στὰ μοναστήρια τῆς Βασιλεύουσας.

Σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὴν ἐπαγγελματική τους δραστηριότητα ἔχει τεθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τὸ θέμα τῆς ἱκανότητας τῶν δούλων νὰ διαχειρίζονται χρηματικὰ ποσὰ χωρὶς τὴν προηγούμενη συγκατάθεση τοῦ κυρίου τους. Θεωρεῖται, ἔτσι, ὅτι τὸ προϊὸν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας τοῦ δούλου συνθέτει τὴν ἰδιωτική του περιουσία, ποὺ ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ «πεκούλιο»[3]. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ στηρίζεται σὲ ἑρμηνεία τῆς 38ης Νεαρᾶς τοῦ Λέοντα ΣΤ', σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ αὐτοκράτορας ἐκχωρεῖ στοὺς ἀνακτορικοὺς δούλους τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης διάθεσης τῶν «οἰκείων πραγμάτων»[4]. Ἡ διάκριση ὅμως αὐτὴ μεταξὺ «πεκουλίου» καὶ «οἰκείων πραγμάτων» δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλα κείμενα[5]. Ἐπισημαίνουμε, ὡστόσο, ὅτι οἱ δύο μνεῖες τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου,

1. Βίος Πατριάρχη Ἰγνατίου, PG 105, 516 - 517. — Βίος Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου (ἔκδ. I. Hausherr, Orientalia Christiana XII, 45 (1928), σελ. 70). Ἀνάλογη καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Θεόδωρου Στουδίτη. Ἐπιστολὴ κατηχητική, PG 99, 1424: *οἱ (μοναχοὶ) τοὺς δούλους ἔχοντες*. Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 53, Köpstein, *Zur Sklaverei*, σελ. 108 καὶ τὴν ἔμμεση μαρτυρία τοῦ M. Fournier, *Les Affranchissements du Ve au XIIIe s.*, Revue Historique 21/1 (1883), σελ. 4 ὑποσ. 1.

2. Θεόδωρου Στουδίτη, Ἐπιστολὴ κατηχητική, ὅ.π.: *Μή τις ἀπεμπολείτω τὴν μοναχικὴν ἐλευθερίαν κτώμενος ἀργυρώνητον δοῦλον*· τοῦ ἴδιου, Ἐπιστολὴ τῷ ἀρχιμανδρίτῃ Γοτθίας (PG 99, 1521): *Δοῦλον δὲ ἔχειν μοναχὸν εἰς μοναστήριον τοσοῦτον ξένον ὡς καὶ τὸ ἔχειν γυναῖκα· ἀμφότερα γὰρ τῆς παρακοῆς εὑρέματα*· καὶ τοῦ ἴδιου, Διαθήκη, PG 99, 1817: *οὐ κτήσῃ δοῦλον οὔτε εἰς τὴν οἰκείαν χρείαν, οὔτε εἰς τὴν οἰκείαν μονήν, οὔτε εἰς ἀγρούς*. Πρβλ. καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 297 καὶ ὑποσ. 53.

3. Αὐτὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ Sjuzjumov, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Každan, *Derevnja i gorod*, σελ. 77, ὑποσ. 81.

4. *Λέγω δὴ τὸ μὴ τοῖς οἰκέταις παραχωρεῖν περὶ τῶν οἰκείων πραγμάτων διατίθεσθαι, ἀλλὰ τῶν καμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ὡς εἰκὸς πολυτίνων μόχθων τὴν κτῆσιν τὴν ἑκάστου δεσποτικὴν χεῖρα συλλέγειν . . . ἔστωσαν οἱ βασιλέως οἰκέται τὰ οἰκεῖα πράγματα ἀληθῶς οἰκεῖα κεκτημένοι* (ἔκδ. Noailles - Dain, Παρίσι 1944, σελ. 151 - 153).

5. Ἀντίθετα, σύμφωνα μὲ τὰ Βασιλικὰ Π.2, 176: *οὔτε ὁ αὐτεξούσιος ἔχει πεκούλιον, οὔτε ὁ δοῦλος πράγματα*. Βλ. ὅμως ὅσα διατυπώνονται στὸ Ἀθηναϊκὸ χειρόγραφο τῆς Ἐκλογῆς (ἔκδ. Μομφεράτου), 14.3: *ἐὰν ἰδίοις νομίσμασιν ἑαυτοὺς ἀγορασθέντες λέγωσι (οἱ οἰκέται)*. Ἡ διάσταση μεταξὺ τοῦ γενικότερου πνεύματος τῆς Ἐκλογῆς, ποὺ ἀκολουθεῖ πιστὰ τὶς ρυθμίσεις τοῦ Κώδικα, καὶ τοῦ παραπάνω χωρίου ὁδηγεῖ τὸ Γιαννόπουλο (*La Société profane*, σελ. 268 - 269) στὴν εὔλογη ὑπόθεση ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενέ-

στὶς διηγήσεις 1 καὶ 5, ποὺ ἀναφέρονται στὴν πληρωμὴ μαγισσῶν ἀπὸ δούλους ποὺ ζητοῦν τὶς συμβουλές τους, ὑπονοοῦν ἀκριβῶς ὅτι τουλάχιστον στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ. ἀναγνωρίζεται σιωπηρὰ στοὺς οἰκέτες ἡ δυνατότητα διαχείρισης χρηματικῶν ποσῶν. Σημειώνουμε ἐπίσης ὅτι οἱ δοῦλοι αὐτοὶ δὲν ἀσκοῦν παρὰ οἰκιακὰ καθήκοντα, γεγονὸς ποὺ ὑπογραμμίζει τὴν ἄποψη γιὰ τὴν ὕπαρξη ἑνὸς εὐρέος περιθωρίου μεταξὺ τῆς τήρησης τῶν νομικῶν διατάξεων καὶ τῶν ὁρίων τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς[1].

Γιὰ τὴν ἐθνικὴ προέλευση τῶν δούλων τῶν ἑπτὰ διηγήσεων ὁ συγγραφέας τοῦ τοῦ Βίου δὲν παρέχει καμιὰ πληροφορία. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε μαρτυρίας σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικότητα ἢ τὴ γλώσσα τους καθιστᾶ εὔλογη τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ δοῦλοι τοῦ Βίου δὲν εἶναι ἀλλογενεῖς ἢ ἀλλόγλωσσοι, δηλαδὴ αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ ἀντικείμενα πρόσφατων ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ οἰκέτες ποὺ προέρχονται ἀπὸ «φαμίλιες» δούλων[2], οἱ ὁποῖες ὑπηρετοῦσαν τουλάχιστον γιὰ μιὰ γενιὰ ἤδη σὲ σπίτια τῆς Κωνσταντινούπολης.

Σχετικὴ μὲ τὴν προέλευση τῶν δούλων εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τῆς πέμπτης διήγησης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ τιμωρία τῆς ἀχάριστης δούλης συνίσταται στὴν πώλησή της σὲ «ἐπιδημοῦντας», στὴν Κωνσταντινούπολη προφανῶς, ἐμπόρους.

Οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν γιὰ τὴ διαδικασία ἀγοραπωλησίας δούλων στὸ Βυζάντιο εἶναι σποραδικές. Ἔτσι, εἶναι μὲν γνωστὸ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπῆρχε εἰδικὸς χῶρος, προορισμένος γιὰ τὴ διεξαγωγὴ ἐμπορίου δούλων[3], ὅμως οἱ πηγὲς σιγοῦν σὲ σχέση μὲ τὴν περιοδικότητα ἢ τὴ μονιμότητα αὐτῆς τῆς ἀγορᾶς. Ὁ ὅρος, βέβαια, «ἐπιδημοῦντας» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου ὑποδηλώνει, μὲ σαφήνεια νομίζω, τὴν περιοδικότητα μέρους τουλάχιστον τοῦ δουλεμπορίου, κυρίως ἐφόσον εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτελεῖ κόμβο διακίνησης δούλων μεταξὺ Ἀνατολικῆς, Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Μέσης Ἀνατολῆς. Πράγματι, οἱ μεγάλες ἀγορὲς δούλων βρίσκονται, τὴν

στερης παρεμβολῆς στὸ ἀρχικὸ κείμενο. Σημειώνουμε πάντως τὴ νοηματικὴ συγγένεια τοῦ ἀποσπάσματος μὲ ὅσα θεσπίζει ὁ Λέων ΣΤ' στὴν 38η Νεαρά, γιὰ τὴ διαχείριση χρημάτων ἀπὸ δούλους, βλ. Γιαννόπουλο, ὅ.π., σελ. 292.

1. Γιαννόπουλος, ὅ.π., σελ. 289.

2. Ὁ νόμος ἀναφέρει: *οἱ δοῦλοι ἢ τίκτονται ἢ γίνονται. Τίκτονται μὲν οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡμῖν προσγενομένων θεραπαινῶν* (Πρόχειρος 34.3 = Ἐπαναγωγὴ 37.4 = Ἐπαναγωγὴ aucta 38.3). Στὴν κατηγορία αὐτὴ ὑπάγονται καὶ τὰ παιδιὰ τῆς δούλης Θεοδώρας (βλ. παραπάνω σελ. 41), μολονότι ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου δὲν ἀναφέρει τίποτα σχετικό. Κατὰ τὸ Γιαννόπουλο (ὅ.π., σελ. 285) οἱ «γεννημένοι» δοῦλοι ἀποτελοῦν τὴ μεγαλύτερη πηγὴ στὴν ἀγορὰ οἰκετῶν, βλ. ὅμως καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Browning, *Rabstvo*, σελ. 48.

3. Πάτρια (=Scriptores Originum Constantinopolitanarum, ἔκδ. T. Preger, τόμ. Β', Λειψία 1907), σελ. 185.

ἐποχὴ αὐτή, στὰ λιμάνια τοῦ Εὔξεινου Πόντου, τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς Νότιας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὅπου συναλλάσσονται ἐντόπιοι καὶ βυζαντινοὶ δουλέμποροι[1]. Αὐτοῦ τοῦ τύπου δουλεμπόρους, ποὺ ταξιδεύουν ἀπὸ τὸν Εὔξεινο ὡς τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἀδριατική, φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου ὡς «ἐπιδημοῦντας», σὲ ἀντιδιαστολὴ ἴσως μὲ ἄλλους, μόνιμα ἐγκατεστημένους στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἡ ἐθνικότητα ὅμως τῶν «ἐπιδημούντων» ἐμπόρων δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ. Πράγματι, ἐνῶ γνωρίζουμε ὅτι τόσο οἱ Βενετοὶ ὅσο καὶ οἱ Βούλγαροι δεσπόζουν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὸ ἐμπόριο κυρίως αἰχμαλώτων, οἱ πληροφορίες μας γιὰ ὅσους ἐμπορεύονταν δούλους μέσα στὰ ὅρια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀόριστες καὶ ἐλάχιστες. Ἔνδειξη γιὰ δραστηριότητα ἀλλογενῶν δουλεμπόρων παρέχει μιὰ διάταξη τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ πώληση στὴ Βασιλεύουσα οἰκετῶν σὲ ἐμπόρους ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ πιστοποιήσουν μόνιμη κατοικία στὴν Κωνσταντινούπολη, δηλαδὴ σὲ «ἐξωτικοὺς» καὶ «ἐθνικούς»[2]. Ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ ἀφορᾶ τὴν πώληση ἐπαγγελματιῶν δούλων, κυρίως ὅσων μέσα ἀπὸ τὰ συστήματα ἀσκοῦσαν εἰδικευμένες ἐργασίες[3], καί, προφανῶς, δὲν ἐκτείνεται στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ δούλων ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν Πόλη[4].

Οἱ ἀπελευθερώσεις δούλων ἀποτελοῦν κοινὸ τόπο ἁγιολογικῶν κειμένων[5]. Ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου ἀναφέρει μία μόνο περίπτωση: στὴν τρίτη διήγηση, ὁ ἅγιος προφητεύει τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ δούλου τοῦ χειρομάχου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἄλλων ἁγιολογικῶν κειμένων, ὅπου ἡ ἀπελευθέρωση δούλων εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀπόφασης τοῦ ἱεροῦ προσώπου νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ χρονικὰ τοποθετεῖται συνήθως λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ἄσκησης.

Τὸ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου δὲν συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἁγιότητα τοῦ βιογραφουμένου· ἡ λειτουργικότητα τῆς παράθεσής του ὀφείλεται μόνο στὴν ἀνάγκη τοῦ συγγραφέα νὰ ἐξάρει μὲ ἕνα ἀκόμα παράδειγμα τὴν ἱκανότητα τοῦ Βασιλείου νὰ προλέγει τὸ μέλλον.

Ἡ ἔλλειψη ὅμως ἁγιολογικῆς χροιᾶς ἀπὸ τὴ μαρτυρία ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὶς πληροφορίες της σχετικὰ μὲ τὴ διαδικασία ποὺ ἀκολουθήθηκε στὴν περί-

1. Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 92-93.—Každan, *Raby i mistii*, σελ. 68-69.—Browning, *Rabstvo*, σελ. 50-53.—Köpstein, *Zur Sklaverei*, σελ. 94-100.—Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 899-910 καὶ 980-982.

2. *ὁ οἰκέτην ἢ μισθωτὴν ἢ ἐκλέκτην ἐξωτικοῖς ἢ ἐθνικοῖς πιπράσκων χειροκοπείσθω* (Ἐπαρχικὸ Βιβλίο, ἔκδ. Nicole, ὅ.π., σελ. 57).

3. Πρβλ. Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 983.

4. Ἀντίθετη ἄποψη ἐκφράζει ἡ Ἑλένη Ἀντωνιάδη-Μπιμπίκου, *Recherches sur les douanes à Byzance*, Παρίσι 1963, σελ. 52.

5. Βλ. π.χ., Παλλάδιου, Πρὸς Λαῦσον, PG 34, 1249· πρβλ. Piganiol, *L'Empire chrétien*, σελ. 448 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 297.

πτωση τοῦ δούλου τοῦ χειρομάχου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του.

Ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστιανιανοῦ, ἀνανεώνοντας τὴν ἰσχὺ παλαιοτέρων διατάξεων, ὁ νόμος προβλέπει ποικίλους τρόπους ποὺ ὁδηγοῦν στὴ μαζικὴ ἢ κατὰ περίπτωση ἀπελευθέρωση δούλων. Βαρύνουσα σημασία δίδεται στὴ θέληση τοῦ κυρίου, ἀφοῦ οἱ δοῦλοι εἶναι μέρος τῆς κινητῆς περιουσίας του. Ἔτσι, ἡ ἔγκυρη διαθήκη, εἴτε ἔγγραφη εἴτε διατυπωμένη παρουσίᾳ μαρτύρων, ἀποτελεῖ ἀδιαφιλονίκητο τεκμήριο τῆς θέλησης τοῦ κυρίου καὶ κατὰ συνέπεια ἐπιφέρει τὴν ἀπελευθέρωση τῶν οἰκετῶν, ἐφόσον βέβαια ἡ ἀπελευθέρωση αὐτὴ προβλέπεται στοὺς ὅρους τῆς διαθήκης[1]. Ἡ κυριότητα τῶν δούλων, τῶν ὁποίων οἱ κύριοι πέθαναν χωρὶς νὰ ἔχουν συντάξει διαθήκη ἢ χωρὶς νὰ ἔχουν διατυπώσει σαφῶς τὶς θελήσεις τους, περιέρχεται στὸ δημόσιο ταμεῖο[2]. Ὡστόσο, ὁ Βασίλειος Α', μὲ τὸν Πρόχειρο, εἰσάγει μιὰ νέα, εὐνοϊκὴ ρύθμιση σχετικὰ μὲ τὴν τύχη αὐτῆς τῆς τελευταίας κατηγορίας οἰκετῶν: τὸ δημόσιο ὑποχρεοῦται νὰ καθιστᾶ ἐλεύθερους τοὺς δούλους, ποὺ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου τους ὑπάγονται κανονικὰ στὴ δικαιοδοσία του[3]. Σ' αὐτὴ τὴν πρόσφατη, σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο σύνταξης τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου, διάταξη τοῦ Πρόχειρου ὀφείλει τὴν ἀπελευθέρωσή του καὶ ὁ δοῦλος τοῦ χειρομάχου, τοῦ ὁποίου ὁ κύριος, ἀπὸ ὅσα τουλάχιστον ἀναφέρονται στὸ κείμενο, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε συντάξει διαθήκη.

Ἡ προφητεία τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀπελεύθερου, πρώην δούλου τοῦ χειρομάχου, καὶ στοιχεῖα τῆς διήγησης ποὺ ἀφορᾶ τὴ δούλη Θεοδώρα εἰσάγουν στὸ ζήτημα τῆς ἐγκυρότητας τοῦ γάμου μεταξὺ δούλων.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Βίου ἀφοροῦν δύο ξεχωριστὲς περιπτώσεις. Στὴν πρώτη μνημονεύεται ὁ γάμος τοῦ ἀπελεύθερου, ὁ ὁποῖος ἐφόσον ἀποκτᾶ πλήρη

1. Ἐκλογὴ 8.1 = Πρόχειρος 34.8 = Ἐπαναγωγὴ 37.7 = Πρόχειρον auctum 34.11 = Ἐπαναγωγὴ aucta 38.9.—Πρβλ. Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 109, Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 291, 292 καὶ Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 985. Ἔνδειξη τῆς θρησκευτικῆς μορφῆς ποὺ παίρνει ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δούλων παρέχει ὁ Βίος τοῦ Πέτρου ἐν Ἀτρώᾳ (ἔκδ. V. Laurent, Subs. Hag. 29, Βρυξέλλες 1956, σελ. 173): *τὰ τῆς μελλούσης ζωῆς φροντίζων. . . δούλοις καταγράφων ἐλευθερίαν.*

2. CJ X. 10, 1.

3. *Τὰς τῶν τελευτώντων ἀδιαθέτως περιουσίας. . . πᾶν οἰκετικὸν πρόσωπον ἀνῆκον ὡς ἐξ ἀδιαθέτου τῷ θείῳ ἡμῶν ταμιείῳ ἐν πάσῃ τῇ ἡμετέρᾳ πολιτείᾳ πρὸς ἐλευθερίαν ἀφίεσθαί τε καὶ ἀνάγεσθαι*: Πρόχειρος 34.17. Πρβλ. τὴν 40ὴ Νεαρὰ τοῦ Λέοντα ΣΤ' (ἔκδ. Noailles - Dain, σελ. 160) καὶ τὴ Νεαρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (ἔκδ. G. Heimbach, *Ἀνέκδοτα*, τόμ. Β', Λιψία 1840, σελ. 270 - 272). Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὁδηγοῦν τὸν Každan (*Raby i mistii*, σελ. 78) στὴν ὑπόθεση ὅτι μεταξὺ 9ου καὶ 11ου αἰ. παρατηρεῖται χαλάρωση τῆς νομοθεσίας στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης ὑποβάθμισης τῆς ἐργασίας τῶν δούλων.

ἀστικὰ δικαιώματα, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ τελέσει ἔννομο γάμο, ἀναγνωρισμένο δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πολιτεία. Χαρακτηριστική, ἄλλωστε εἶναι ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ χωρίου: «συναφθήσεται νομίμῳ γυναικί»[1].

Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι ἀρκετὰ περίπλοκη. Ἡ Θεοδώρα, δούλη τοῦ πριμικήριου Κωνσταντίνου, κατηγορεῖται ἀπὸ τὰ οὐράνια τελωνεῖα ὅτι ἐνόσω συζοῦσε μὲ τὸν ἄνδρα της εἶχε σχέσεις καὶ μὲ ἄλλους· ἐπομένως ἀντιμετωπίζεται ὡς μοιχὸς ἀπὸ τὸ ἁρμόδιο τελωνεῖο. Οἱ ἄγγελοι-συνοδοί της προβάλλουν ὡς ἐπιχείρημα ὑπεράσπισης τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Θεοδώρα ὄντας δούλη δὲν εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ τελέσει ἱερολογημένο γάμο, ὅτι «συνήφθη ἀνδρὶ» ἀπὸ τὸν κύριό της «διὰ χειροδοσίας» καὶ ἐπομένως δὲν ὀφείλει νὰ λογοδοτήσει ὡς μοιχός, ἀλλὰ ὡς πόρνη.

Αὐτὸς ὁ διάλογος μεταξὺ τελωνείου τῆς μοιχείας καὶ ἀγγέλων εἶναι φανερὸ ὅτι πραγματοποιεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα: οἱ τελῶνες ἐξαίρουν τὴν οὐσία τοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἐπισημαίνουν σιωπηρὰ τὴν παράβαση τοῦ θρησκευτικοῦ ἐθίμου, ἐνῶ, ἀντίθετα, οἱ ἄγγελοι βασίζονται στὸν πολιτικὸ νόμο καὶ ἐπιμένουν στὴν τυπικὴ τήρησή του.

Πράγματι, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, οἱ δοῦλοι στεροῦνται δικαιοπρακτικῆς ἱκανότητας καί, κατὰ συνέπεια, δὲν ἔχουν δικαίωμα ἡ ὑποχρέωση ἱερολόγησης τοῦ γάμου τους, ὁ ὁποῖος οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς ἀστικὴ πράξη[2]. Ἐπιπλέον, ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς γάμους ἐλευθέρων ἡ πολιτεία διατηρεῖ τὴν πάγια ρωμαϊκὴ διαδικασία[3] ὡς τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ., ὁπότε ἐπιβάλλεται ὁ ὑποχρεωτικὸς θρησκευτικὸς γάμος σὲ ὅλους ἀνεξαίρετα τοὺς πολίτες[4].

Ἡ γενικὴ αὐτὴ ἀρχὴ προφανῶς κατοχυρώνει μιὰ διαδικασία, ποὺ ὅσο ἀφορᾶ τοὺς ἐλεύθερους πολίτες ἀποτελοῦσε παλαιὰ ἐθιμικὴ πρακτικὴ καὶ ἱκανοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος τῶν δούλων τίθεται ὡς πρόβλημα στὸ μέτρο ποὺ ἀφορᾶ τὴ συνεπῆ τήρηση τῶν κανόνων ἀπὸ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεσμική τους ὑπόσταση. Τὸ ἐρώτημα διατυπώνεται εὐθέως ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰ., ὅταν ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀπαγορεύει τὴ θεία κοινωνία σὲ δούλους, τῶν ὁποίων ὁ γάμος δὲν ἔχει ἱερολογηθεῖ[5]. Παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὅμως παρέμ-

1. Βίος Ves., σελ. 57. Βλ. τὴν ἀνάλογη μαρτυρία τῆς Διαθήκης τοῦ Βοΐλα (ἔκδ. Lemerle): *τὸν δὲ Μαρκιανὸν μετὰ τὸ ἐκτελέσαι ἐπ' αὐτὸν νόμιμον γάμον.*

2. Bas. LX, 37.8 καὶ κυρίως 37.63. Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ, *Recherches*, σελ. 71 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 267.

3. Ἡ 74η Νεαρὰ (κεφ. 4) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρει, ὡστόσο, ὅτι οἱ γάμοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων ὡς τὸ βαθμὸ τοῦ ἰλλούστριου ὀφείλουν νὰ βεβαιώνονται ἀπὸ τὸν ἐκκλησιέκδικο· πρβλ. Π. Α. Ἀγγελετόπουλου, *Τινὰ περὶ ἱερολογίας ἐπὶ γάμου καὶ ἐπὶ υἱοθεσίας*, BZ 30 (1929 - 1930), σελ. 649.

4. Πρόκειται γιὰ τὴν 89 Νεαρὰ τοῦ Λέοντα ΣΤ' (ἔκδ. Noailles - Dain, σελ. 295 - 297).

5. *Ἐπίμιξις ἄνευ ἱερολογίας πορνεία ἐστί, κἂν τε δοῦλος, κἂν τε ἐλεύθερος*: Νικη-

βαση, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἱερολογίας ἀπὸ τὸ Λέοντα ΣΤ', μόνο τὸ 1095 τὸ θέμα λύεται ὁριστικά. Ἀπαντώντας στὶς ἐπιφυλάξεις κυρίων ποὺ θεωροῦν ὅτι μέσω τῆς ἱερολογίας οἱ δοῦλοι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐγείρουν ἀξιώσεις ἐλευθερίας, ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ὁρίζει ὅτι ὁ θρησκευτικὸς γάμος εἶναι ὑποχρεωτικὸς γιὰ ὅλους τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ ταυτόχρονα ὅτι δὲν ἀποτελεῖ τεκμήριο ἀπελευθέρωσης[1].

Ἔτσι, ὅταν ὁ κύριος τῆς Θεοδώρας «συνῆψε ἀνδρὶ» τὴ δούλη του περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ.[2] ἀκολούθησε πιστὰ τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία[3]· ἆρα ἡ Θεοδώρα, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνική της ὑπόσταση ὄφειλε πλήρη ὑπακοὴ στὸν κύριό της, δὲν παραβίασε τὸ νόμο καὶ ἐπομένως ἄδικα κατηγορήθηκε μετὰ τὸ θάνατό της. Βέβαια, ἐφόσον ἡ Ἐκκλησία δὲν διακρίνει γάμο ἐλευθέρων ἢ δούλων[4], ἡ Θεοδώρα εἶχε τὴ δυνατότητα καὶ ἴσως τὴ θρησκευτικὴ ὑποχρέωση νὰ ἐπιζητήσει τὴν ἱερολογία. Ὡστόσο, οἱ ἄγγελοι-συνοδοὶ προτιμοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ θέμα ἀπὸ τὴν εὐνοϊκότερη γιὰ τὴ Θεοδώρα σκοπιὰ τόσο στὸ θεωρητικὸ ὅσο καὶ στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο, ἀφοῦ ἡ προστατευομένη τους ὡς πόρνη καταβάλλει λιγότερα ἐπιτίμια ἀπὸ ὅτι ἂν εἶχε δικαστεῖ ὡς μοιχός[5].

φόρου, Πατριάρχου, Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συντάξεων καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁγίων Πατέρων, Ἐρωταπόκρισις ρηθ' (ἔκδ. J. B. Pitra, *Juris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta*, τόμος Β', Ρώμη 1868, σελ. 346).

1. Νεαρὰ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ· «Περὶ τοῦ μὴ κρατεῖν ἀντιπαραστατικὴν μαρτυρίαν περὶ τῶν εἰς ἐλευθερίαν ἀναφωνούντων δούλων καὶ περὶ τοῦ ἱερολογίας καὶ ἐπὶ τῶν δούλων γίνεσθαι καὶ μὴ ἐκ τούτοις ἐλευθερίας τυγχάνειν αὐτούς» (JGR I, σελ. 341 - 344). Πρακτικά, ὅμως, τὸ πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ τὸν 13ο αἰ., βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Νικηφόρου Χαρτοφύλακος (Ράλλης - Ποτλῆς, τόμ. Ε', σελ. 400) καὶ τὴν Ὑπόμνηση τοῦ Νικήτα Θεσσαλονίκης (ὅ.π., σελ. 443 - 444).

2. Ἡ Θεοδώρα πεθαίνει σὲ προχωρημένη ἡλικία τὸ 940, τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Γρηγόριος γνωρίζει τὸν ὅσιο Βασίλειο καὶ ἀρχίζει νὰ συχνάζει στὸ σπίτι του (Ἀγγελίδη, *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*, σελ. 88 - 89, 179).

3. *Ἑαυτὴν ἀνδρὶ ἐπιδοῦσα δούλη, πορνεύει· συνάπτεται δὲ εἰ μετὰ γνώμης δεσπότου*, κατὰ τὴν φρασεολογία τοῦ Ἀριστηνοῦ στὴν ἑρμηνεία τοῦ 40οῦ Κανόνα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (Ράλλης - Ποτλῆς, τόμος Δ', σελ. 187).

4. Βλ. παραπάνω, σελ. 48, ὑποσ. 4. Πρβλ. ὡστόσο καὶ τὴν Ἀπόκριση τοῦ Πέτρου Χαρτοφύλακος σὲ ἀνάλογο ἐρώτημα (Ράλλης - Ποτλῆς, τόμ. Ε', σελ. 371).

5. Ἐπιτίμια μοιχείας θεσμοθετοῦνται ἤδη ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Ἀγκύρας. Στὶς μεταγενέστερες συλλογὲς Κανόνων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐπιβάλλονται ποινὲς καὶ στοὺς μοιχοὺς καὶ στοὺς πόρνους. Ἀνακεφαλαίωση τους παραθέτει ὁ Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, ποὺ προσθέτει καὶ ἐκεῖνες ποὺ ὁρίζει ὁ ἴδιος. Κατὰ τὴ διάταξη τῆς Συνόδου τῆς Ἀγκύρας, ὁ μοιχὸς ὀφείλει ἑπτὰ χρόνια ἐπιτιμίων. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Βασίλειος αὐξάνουν τὰ χρόνια σὲ 18 καὶ 15 ἀντίστοιχα γιὰ τοὺς μοιχούς, ἐνῶ ἡ πορνεία τιμωρεῖται μὲ τὸ μισὸ τῆς ποινῆς, δηλαδὴ μὲ 9 καὶ 7 χρόνια. Ὁ Ἰωάννης ὁ Νηστευτὴς μειώνει δραστικὰ τὴ χρονικὴ διάρκεια τῶν ἐπιτιμίων σὲ 3 καὶ 2 χρόνια ἀντίστοιχα (Σύνοψη τοῦ Κανονικοῦ, Ράλλης - Ποτλῆς, τόμ. Δ', σελ. 437 - 439). Σὲ κατοπινὲς ὅμως ἑρμη-

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πραγματολογικοῦ χαρακτήρα μαρτυρίες ποὺ περιέχουν οἱ διηγήσεις, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ θέση τους μέσα στὸ γενικὸ κλίμα τοῦ κειμένου.

Σημειώνουμε ὅτι σὲ σύνολο 22 θαυμάτων ποὺ περιγράφονται στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου[1], τὰ ἕξη ἀφοροῦν συγκεκριμένες, ἀτομικὲς περιπτώσεις δούλων. Ἡ ἀναλογία εἶναι σημαντική, κυρίως ἂν τὴ συσχετίσουμε μὲ ἀντίστοιχες ἀναφορὲς σὲ παλαιότερα καὶ νεότερα ἁγιολογικὰ κείμενα. Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι ἡ συνήθης μεταχείριση τῶν δούλων στὰ κείμενα ἐξαντλεῖται στὴν παράθεση ποσοτικὰ ἀδιευκρίνιστων ἀριθμητικῶν μεγεθῶν, ἐνῶ συγκεκριμένα περιστατικά, ὅπου δοῦλος ἀναφέρεται ὡς κύριο καὶ δρῶν πρόσωπο, εἶναι πολὺ σπάνια. Ἔτσι, σὲ τρεῖς τουλάχιστον μεγάλες συλλογὲς Πατερικῶν καὶ Θαυμάτων ἡ παρουσία οἰκετικῶν προσώπων εἶναι ἰσχνή: στὴν Πρὸς Λαῦσον Ἱστορία δύο μόνο διηγήσεις ἀφοροῦν οἰκέτες, στὰ Θαύματα τοῦ Κύρου καὶ Ἰωάννη μόνο μία[2]· στὸ Λειμωνάριο δοῦλοι ὡς πρωταγωνιστὲς διηγήσεων ἐλλείπουν ἐντελῶς[3]. Σὲ μεταγενέστερα ἁγιολογικὰ κείμενα ἡ ἀναζήτηση παρόμοιων ἢ τουλάχιστον ἀνάλογων ἀναφορῶν ἀποδείχτηκε μάταια[4]. Ἐξαίρεση, βέβαια, ἀποτελεῖ ἡ ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ, Σκύθη δούλου, ποὺ ὡστόσο ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ ἀληθοφανοῦς καὶ τοῦ ὁλοκληρωτικὰ φανταστικοῦ δημιουργήματος.

Ὥστε, τόσο τὴν καταγραφὴ τῶν ἕξη θαυμάτων μὲ ἥρωες δούλους, ὅσο καὶ τὴν περιγραφὴ τῆς δεσπόζουσας φυσιογνωμίας τῆς δούλης Θεοδώρας, θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὴν ἰδιοτυπία καὶ ἴσως μοναδικότητα τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου. Ὡστόσο, αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἰδιαίτερο σύστημα καταγραφῆς τῆς πολιτείας τοῦ Βασιλείου ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο τοῦ συγγραφέα τοῦ Βίου, ἐκφραστῆ συμπεριφορῶν τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι, λοιπόν,

νεῖες τῶν Κανόνων, οἱ διατάξεις τοῦ Ἰωάννη παραλείπονται καὶ οἱ ποινὲς ἐπανέρχονται στὰ ὅσα ὁρίζονται ἀπὸ τὸ Μεγάλο Βασίλειο (Ρ ά λ η ς - Π ο τ λ ῆ ς, τόμ. Γ′, σελ. 63, τόμ. Δ′, σελ. 207, 216). Διάχυτη, πάντως, σὲ ὅλους τοὺς Κανόνες καὶ τὶς ἑρμηνεῖες εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ πορνεία, ἐφόσον ἀφορᾶ πρόσωπα ποὺ δὲν ἔχουν ἐνταχθεῖ στὰ θεσμικὰ πλαίσια τοῦ γάμου, εἶναι ἁμάρτημα ἐλαφρότερο ἀπὸ τὴ μοιχεία.

1. Ἀ γ γ ε λ ί δ η, *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*, σελ. 35 - 38.

2. Π α λ λ α δ ί ο υ, Πρὸς Λαῦσον Ἱστορία, PG 34, 1017 καὶ 1965. — Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Διήγησις θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου. τῶν σοφῶν Ἀναργύρων, PG 87/2, 3597.

3. Ἀντίθετα, ἀναφέρονται ὡς ὑπηρετικὰ ἢ βοηθητικὰ πρόσωπα πλουσίων καὶ ἐπαγγελματιῶν, Ἰωάννη Μόσχου, Λειμωνάριο, PG 87/2, 2028, 2936, 3089, 3093.

4. Στὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Πατριάρχη Ἰγνάτιου καὶ τοῦ Πέτρου ἐν Ἀτρώᾳ, ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω (σελ. 44, ὑποσ. 1 καὶ σελ. 47, ὑποσ. 1), ἀλλὰ καὶ στὸ Βίο τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ (PG111, 696, 700, 704, 712) οἱ μνεῖες εἶναι ἀπρόσωπες. Σὲ ἄλλα κείμενα, ὅπως ὁ Βίος τοῦ πατριάρχη Εὐθυμίου, δὲν ὑπάρχουν μνεῖες δούλων, ἐνῶ στὸ Βίο τοῦ Νίκωνα Μετανοεῖτε (ἔκδ. Λαμψίδη, Ἀθήνα 1982, σελ. 140) ἡ μόνη περίπτωση ἀφορᾶ τὴν ἁρπαγὴ νεαρῆς κοπέλλας ποὺ ληστὲς σκοπεύουν νὰ πουλήσουν.

θεμιτὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ. στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ δοῦλοι θεωροῦνται στὰ πλαίσια τῶν καθημερινῶν συναλλαγῶν μέλη τῆς μείζονος κοινότητας μὲ μεγάλα περιθώρια κοινωνικῆς δραστηριότητας πού μὲ κανένα τρόπο δὲν ἀναιρεῖ ἡ ἀνύπαρκτη νομική τους ὑπόσταση[1].

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Γ. ΛΓΓΕΛΙΔΗ

1. Στὸ βίο τοῦ Βασιλείου οἱ σχέσεις οἰκετῶν - κυρίων προσλαμβάνουν χαρακτήρα συναισθηματικῶν δεσμῶν. Ἔτσι, ὁ κύριος τοῦ πάσχοντος ἀπὸ ὑδρωπικία ὀλοφύρεται γιὰ τὸν ἐπικείμενο θάνατο τοῦ δούλου του (Βίος Ves., σελ. 54) καὶ οἱ δοῦλοι τοῦ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης Ἰωάννη συμμετέχουν στὴν ἀπόγνωση τῶν οἰκείων γιὰ τὴ διανοητικὴ ἀσθένεια τοῦ κυρίου τους (Βίος Ves., σελ. 70). Ἀνάλογη ἀτμόσφαιρα διαπνέει τὴ Διαθήκη τοῦ Βοΐλα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὀνομαστικὰ τοὺς ἀπελεύθερους καὶ προικοδοτημένους δούλους του (ἔκδ. Lemerle, σελ. 26 - 27).